

Politeja

Nr 6(81), 2022, s. 321-342

<https://doi.org/10.12797/Politeja.19.2022.81.16>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Stanisław KOSMYNKA

Uniwersytet Łódzki

skosmynka@uni.lodz.pl

MILITARYZACJA ZWALCZANIA PRZESTĘPCZOŚCI W HONDURASIE W XXI WIEKU

ABSTRACT **The Militarization of Security in Honduras in the 21st Century**

The main purpose of the paper is to analyze the multidimensional phenomenon of crime and violence in Honduras in the context of the militarization of security. It shows mechanisms and manifestations of some activities of the transnational organized crime networks and the street gangs, emphasizing the significance of identity and a sense of belonging that are crucial to understand why some young people decide to join these criminal groups. The paper is also focused on the most important programs and initiatives implemented by the central authorities to face these challenges in the 2000s and 2010s. The main finding of this study recognizes the role of the military forces in the domestic policy and strategy against crime in Honduras and the challenges for democracy and human rights.

Keywords: Honduras, criminality, gangs, militarization of security, human rights

WPROWADZENIE

Wiele państw Ameryki Łacińskiej wciąż boryka się z nierozwiązanymi problemami przemocy i przestępczości w skali alarmującej w XXI w. Na stan ów rzutują złożone uwarunkowania endogenne i międzynarodowe. Kryzys bezpieczeństwa obywatelskiego jest pogłębiany przez wiele czynników, wśród których znajdują się: intensywność i lukratywność biznesu narkotykowego, aktywność gangów miejskich oraz – mające głębokie korzenie strukturalne – nierówności społeczne, bieda i wykluczenie dotyczące dużych segmentów populacji. Oddziałuje nań także dysfunkcyjność państwa widoczna w tak wielu sferach oraz niestabilność demokracji podatnej na wstrząsy polityczne. Stan faktycznej „próżni państwowej” (*vacíos estatales*)¹ zaznacza się w regionie na wielu płaszczyznach jako niedostatki instytucjonalne oraz brak realizowania przez władze, zarówno na szczeblu lokalnym, jak i centralnym, szeregu swoich zadań, m.in. w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa, dostępu do edukacji, służby zdrowia itp. Próżnię tę wypełniają nierzadko struktury kryminalne – transnarodowe i lokalne, oferujące pokusę łatwego zysku, sposób na życie i przynależność do grupy. Mechanizmy te są udziałem m.in. dużej części państw Ameryki Środkowej, czego egzemplifikację stanowi w tym opracowaniu Honduras.

Phil Williams jest jednym z autorów, którzy podjęli próbę konceptualizacji istoty transnarodowego charakteru przestępczości zorganizowanej. W myśl tego podejścia stanowi ona strukturę złożoną z sieci elastycznych powiązań, którą cechuje zdolność do szybkiej reorganizacji, ewolucji i adaptacji do lokalnych uwarunkowań. Ujęcie tego rodzaju wskazuje na istnienie zarówno ugrupowań o wyrazistej konstrukcji, zbliżonej do piramidy, jak i form bardziej płynnych, które po wykonaniu konkretnego przedsięwzięcia ulegają dekonstrukcji. Organizacje te są heterogeniczne i obejmują środowiska terytorialne, jak również grupy powołane do osiągnięcia danego celu².

W niniejszej analizie gang jest postrzegany jako wspólnota rozumiana w ujęciu zaproponowanym m.in. przez Malcolma Kleina, Franka Weermana i Terrence’a Thornberry’ego, tzn. jako trwale istniejąca zbiorowość o charakterze terytorialnym złożona z osób młodych obojga płci, dla których realizacja praktyk kryminalnych stanowi istotny element tożsamości³. Pojęcie gangu ulicznego odnosi się do grupy jednostek, względnie – co istotne w rozróżnieniu formacji charakterystycznych dla tego kręgu kulturowego – do sieci łączącej różne grupy działające w przestrzeni miejskiej, których

¹ C. Figuerola Ibarra, *Nuevos ordes y viejos vinos: la violencia en América Latina en los albores del siglo XXI*, [w:] *Poder y política en América Latina*, red. T. Castro Escudero, L.O. Costilla, México 2005, s. 203-206.

² P. Williams, *Transnational Criminal Networks*, [w:] *Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy*, red. J. Arquilla, D. Ronfeldt, Santa Monica, 2001, s. 61-98. Por. S. Kosmyńska, *Przemysł narkotyków do Hiszpanii jako element działalności transnarodowej przestępczości zorganizowanej*, „Przegląd Geopolityczny” 2021, nr 35, s. 63-64.

³ M. Klein, F. Weerman, T. Thornberry, *Gang Street Violence in Europe*, „European Journal of Criminology” 2006, vol. 3 (4), s. 418.

członkowie trwale zaangażowani są w proceder sprzeczny z prawem. Należy jednocześnie zaakcentować mnogość ujęć definicyjnych terminu „gang uliczny”, które pod wieloma względami są ze sobą zbieżne, ale zawierają pewne różnice w zakresie doprecyzowania tego pojęcia i wyszczególnienia elementów określających jego specyfikę. W licznych opracowaniach wymieniane są cechy charakterystyczne zbiorowości określanych tym mianem. Wśród nich można wskazać następujące wyznaczniki⁴:

- średnia wieku członków grup oscyluje w granicach 12-24 lata;
- tworzą je chłopcy i młodzi mężczyźni (płeć żeńska stanowi zaledwie ok. 10 proc. członków tych grup);
- ważnymi elementami funkcjonowania grup są anomia, konflikt z prawem i „poszukiwanie zachowań ryzykownych”;
- większość gangów ma charakter miejski, terytorialny; określa je struktura hierarchiczna, w ramach której szczególne znaczenie ma status przywódcy i bezwzględnie egzekwowane posłuszeństwo wobec niego;
- przynależność do grup warunkuje spełnienie określonych warunków, w tym też często przejście przez rytuały inicjacyjne;
- niejednokrotnie grupy są silnie zantagonizowane, co przejawia się we wzajemnej wrogości prowadzącej do ataków i celebrowania form zemsty na przeciwnikach.

Zamierzeniem artykułu jest zwrócenie uwagi na aspekt militaryzacji polityki bezpieczeństwa w Hondurasie oraz zarysowanie wyzwań wynikających z aktywności struktur przestępczych w tym państwie, ze szczególnym uwzględnieniem problemu gangów, będących nowoplemiennymi subkulturami przemocy. Ważnym elementem niniejszej analizy, koncentrującej się na dwóch pierwszych dekadach XXI w., jest ukazanie charakteru rozwiązań implementowanych przez władze Hondurasu w odpowiedzi na te wyzwania. Głównym założeniem zawartych tu rozważań jest stwierdzenie, że siły zbrojne tego państwa w tym okresie – nadal zachowując silną pozycję polityczną i szerokie kompetencje – odegrały ważną rolę w strategii walki z przestępczością. Rola ta pod wieloma względami okazała się dyskusyjna z perspektywy stanu demokracji w tym państwie. Należy podkreślić, że metodologia badań nad przestępczością oraz społecznymi i ekonomicznymi jej aspektami implikuje konieczność odwołania się do wachlarza metod o charakterze interdyscyplinarnym. Dla niniejszych rozważań przydatna okazała się integracja metody historycznej – szczególnie w kontekście uchwycenia relacji przyczynowo-skutkowych krystalizacji określonych mechanizmów – oraz systemowej. Ta ostatnia umożliwia ujęcie omawianych zagadnień jako zespołu elementów, w ramach którego uwaga skupia się zarówno na ich częściach składowych, jak i wzajemnych powiązaniach. Dotyczy to porównania i zestawienia

⁴ Por. C. Rodríguez González del Real, *Grupos juveniles de carácter violento: estrategias de intervención*, [w:] *Bandas latinas y maras*, Agencia de Comunidad de Madrid para la Reeducación y Reinserción de Menor Infractor, Madrid 2010, s. 53; R. García Bravo, *Maras en Centroamérica y en México* (Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panamá, El Salvador), Comisión Española de Ayuda al Refugiado, Madrid 2013, s. 13; S. Kosmyńska, *Latin Kings, Trinitarios Dominican Don't Play, Netas – zagrożenia ze strony gangów latynoamerykańskich w Hiszpanii*, „Ameryka Łacińska” 2021, vol. 3/4 (113/114), s. 2-3.

głównych kierunków polityki władz w zakresie bezpieczeństwa oraz charakteru instrumentów zaradczych.

Ważnym źródłem pozyskiwania danych była zrealizowana w listopadzie 2021 r. wizyta w Centrum Wywiadowczym Zwalczenia Terroryzmu i Przystępczości Zorganizowanej (Centro de Inteligencia contra el Terrorismo y el Crimen Organizado – CITCO) w Madrycie. Rozmowy z dyrektorem tej instytucji i jej pracownikami oraz przeprowadzona kwerenda naświetliły badane kwestie i wskazały kierunki dalszych badań. Ośrodek ten dysponuje materiałami dotyczącymi m.in. transnarodowych struktur kryminalnych.

Problematyka przystępczości w Ameryce Środkowej oraz militaryzacji polityki bezpieczeństwa w Hondurasie i innych państwach jest analizowana przede wszystkim w pracach autorów latynoamerykańskich i anglosaskich. Wśród nich wymienić można m.in.: Eugenia Sosę, Mirnę Flores, Victora Mezę, José Llopisa, Thelmę Mejję, Leticję Salomón, Rebekę Garcíę Bravo, Misaelę Castro, Juanję Medinę, Pedrę Mateu-Gelaberta, Emilię Goubauda, Marlona Carranzę, Michaelę Shiftera. Ukazują oni mechanizmy powstawania i funkcjonowania młodzieżowych gangów środkowoamerykańskich i ich subkultury oraz reakcję władz na aktywność *maras* i innych środowisk przystępczych. W polskich opracowaniach naukowych kwestia dysfunkcyjności państw regionu (zwłaszcza Meksyku) jest obecna w pracach Karola Derwicha, a zagadnieniu rozwoju sieci kryminalnych oraz roli sił zbrojnych w polityce bezpieczeństwa w Ameryce Środkowej są poświęcone publikacje Michała Stelmacha.

GŁÓWNE WYZNACZNIKI PROBLEMU PRZESTĘPCZOŚCI W HONDURASIE

Określenia *maras* i *pandillas* dotyczą tworzonych przez młodych ludzi miejskich grup przystępczych, które narodziły się kilka dekad temu na terytorium Stanów Zjednoczonych i składały się głównie z latynoskich imigrantów, a następnie rozprzestrzeniły się w państwach Ameryki Środkowej, szczególnie w Meksyku, Gwatemali, Salwadorze i Hondurasie. Terminy te w wielu ujęciach definicyjnych występują często synonimicznie i dotyczą istnienia gangów, do których afilijują się osoby młode. Problem *maras* w Hondurasie uwidocznił się na początku lat 90. XX w., na co miały wpływ różnorodne czynniki: zaostrzenie napięć społecznych, wysokie wskaźniki nierówności i ekсклюzji dotyczące szczególnie mocno młodzież, dla której akces do subkultur kryminalnych rysował się jako atrakcyjny wybór drogi życiowej. Ubóstwo i inne wyzwania społeczno-ekonomiczne od dawna stanowią nierozwiązany problem Hondurasu i innych państw regionu⁵. W połowie lat 90. XX w. fenomen gangów pojawił się w debacie publicznej. Poświęcano mu coraz więcej uwagi również na łamach prasy honduraskiej⁶. Z bie-

⁵ Zob. A.M. Velázquez, *La desigualdad social en Honduras: evolución y respuesta institucional*, Documentos de Proyectos, CEPAL, Ciudad de México 2021, s. 11-20.

⁶ M. Castro, M. Carranza, *Las maras en Honduras*, [w:] *Maras y pandillas en Centroamérica*, vol. 1, Managua 2001, s. 235-236.

giem lat grupy te ewoluowały – stawały się coraz bardziej wpływowe i stwarzały rosnące zagrożenia w wielu obszarach państwa.

Subkultury przestępcze w Hondurasie są obecne zarówno w wymiarze ogólnokrajowym, jak i lokalnym. Zaznaczyły swoją obecność szczególnie w przestrzeniach miejskich, czego wyrazistym przykładem stały się: Tegucigalpa, San Pedro Sula, Choloma, La Ceiba i El Progreso. Procesy urbanizacyjne i migracje wewnętrzne, które doprowadziły do gwałtownego wzrostu populacji miast w latach 80. i 90. XX w., przyczyniły się do powiększania dzielnic nędzy, gdzie uwidoczniły się niedostatki instytucjonalne i infrastrukturalne, co z kolei tworzyło sprzyjające warunki do rozwoju przestępczości⁷. W połowie pierwszej dekady XXI w. szacowano, że w szeregach *maras* na terenie Ameryki Środkowej niemal 70 tys. osób należało aż do ok. 920 gangów, z których najbardziej znane były Mara 18 i Mara Salvatrucha. W samym tylko Hondurasie 112 subkultur kryminalnych zrzeszało ok. 36 tys. członków, w przeważającej większości osoby bardzo młode⁸. Z kolei dane pochodzące z drugiej dekady obecnego wieku odnotowują wzrost do ok. 100 tys. osób należących do tych – często rywalizujących ze sobą – organizacji⁹. Na przestrzeni ostatnich lat eskalacja przemocy, brak efektywnych rozwiązań ze strony władz i problemy strukturalne dotyczące region spotęgowały spadek zaufania obywateli do rządzących i skłoniły tysiące mieszkańców regionu do przekroczenia granic lub wewnętrznych migracji.

W ciągu ostatnich dekad w Hondurasie, podobnie zresztą jak w wielu innych częściach Ameryki Środkowej, jednym z poważniejszych wyzwań dla bezpieczeństwa stała się aktywność formacji kryminogennych. Warto zaakcentować, że przebywanie wewnątrz swoistej subkultury przestępczej, jaką jest gang, skutkuje ukształtowaniem osobowości dewiacyjnej w sensie wtórnym, utrwalającej i wzmacniającej zachowania antynormatywne, o czym pisał m.in. amerykański socjolog Edwin Lemert¹⁰. Odwołując się do klasycznej koncepcji Roberta Mertona dotyczącej napięć aksjonormatywnych i zachowań dewiacyjnych w kontekście wycofania i buntu, warto wskazać na [...] *rolę anomii oraz znaczenie postaw antyspołecznych, implikujących kontestowanie istniejących zasad i reguł ładu społecznego, prowadzących w konsekwencji do substytucji norm w ramach środowiska przestępczego, bardzo silnie wiążących członków tych zbiorowości*¹¹. Dla dużej liczby osób młodych doświadczających wykluczenia społecznego, biedy i braku perspektyw przynależność do gangu rysowała się jako atrakcyjny wybór sposobu na życie. Co niezwykle istotne, akces ten zaspokajał ważne potrzeby w obszarach tożsamości i autoidentyfikacji, szczególnie kiedy grupa ta stawała się substytutem rodziny

⁷ L.-A. Berg, M. Carranza, *Crime, Violence, and Community-Based Prevention in Honduras*, Justice, Security and Development Series, The World Bank, Research Report 97642, June 2015, s. 7.

⁸ M. Carranza, *Del asistencialismo a la incidencia y el cabildo: las diversas respuestas de la sociedad civil organizada al fenómeno del las pandillas en Honduras*, [w:] *Maras y pandillas en Centroamérica. Las respuestas de la sociedad civil organizada*, red. J.M. Cruz, San Salvador 2006, s. 236.

⁹ C. Munaiz, *La Mara: un lienzo de vida y muerte en la piel*, „Internacional” 2013, 10 IV.

¹⁰ Zob. *Crime and Deviance: Essays and Innovations of Edwin M. Lemert*, red. Ch.C. Lemert, M.F. Winter, Lanham 2000.

¹¹ S. Kosmyńska, *Latin Kings, Trinitarios...*, s. 3.

i oferowała jasno określony wewnętrzny porządek aksjonormatywny. Dzięki m.in. rytuałom inicjacyjnym i normom wewnątrzgrupowym zbiorowości te nabywały rysu więziotwórczego, a zarazem dokonywał się proces konstruowania [...] *ich nowoplemiennego charakteru, w którym szczególnego znaczenia nabierają terytorium i jego obrona przed innymi, antagonistycznymi grupami, potrzeba symbolicznego dookreślenia odrębności od innych wspólnot, wytyczenia granicy pomiędzy „swoimi” a „obcymi” oraz kultywowania ceremonii wejścia do grona „wtajemniczonych”*¹².

W miarę wprowadzania coraz bardziej restrykcyjnych sankcji prawnych wobec przedstawicieli tych grup w ich szeregi rekrutowani byli coraz młodszy członkowie. Proces ten zaznaczył się wyraźnie po 2012 r. Afiliacja do owych struktur była postrzegana przez wiele dzieci i nastolatków doświadczających problemów społecznych i ekonomicznych jako oznaka prestiżu i szansa na poprawę losu. Zaspokajała zarazem ważne potrzeby afektywne i zagospodarowywała niskie poczucie własnej wartości tych osób. Co więcej, wielu członków gangów doświadczyło w dzieciństwie przemocy fizycznej i psychicznej, którą następnie sami odtwarzali i powielali w kolejnych latach¹³.

W drugiej dekadzie XXI w. poziom aktywności sieci zorganizowanej przestępczości i gangów miejskich (np. Barrio 18, Mara Salvatrucha, Los Chirizos, Los Benjamins) osiągnął, jak wspomniano, wskaźniki alarmująco wysokie. Aktywność ta obejmowała przede wszystkim proceder handlu i dystrybucji substancji psychoaktywnych, ale także porwania, rozboje, zbrojne wymuszenia, zastraszenia itp. Pokażnym źródłem zysków były praktykowane w szerokim zakresie przez gangi wymuszenia polegające na nakładaniu swoistych „podatków” na osoby prowadzące drobne przedsiębiorstwa, sklepy, a nawet na taksówkarzy, kierowców transportu publicznego, pracowników ośrodków edukacyjnych i innych. Oczywiście zyski te nie dorównywały profitom pozyskiwanym z tytułu dystrybucji i przemytu narkotyków, niemniej praktyki te były bardzo dolegliwe społecznie i pogłębiały u obywateli poczucie bezsilności i zależności od grup kryminalnych. To właśnie gangi uliczne generowały przemoc i codzienne lęki będące udziałem tak wielu mieszkańców Hondurasu i innych państw Ameryki Środkowej.

Problem przestępczości w Hondurasie wyznacza, rzecz jasna, nie tylko aktywność *maras*. Według danych, które gromadzi administracja USA, w samym tylko 2017 r. przez terytorium Hondurasu przemycanych było aż 80 proc. całej puli narkotyków (głównie kokainy), które następnie trafiały do Meksyku i Stanów Zjednoczonych¹⁴. Proceder ten wymagał utworzenia infrastruktury przestępczej o charakterze transnarodowym, obejmującej sieci dostawców, pośredników, lokalnych handlarzy, płatnych morderców, skorumpowanych urzędników itp. Obszarem naznaczonym nim w wyjątkowy sposób stał

¹² S. Kosmyńska, *Importancia de los rituales de iniciación y de los tatuajes en las maras y pandillas centro-americanas*, [w:] *Kulty, rytuały, wierzenia w Ameryce Łacińskiej*, „Sztuka Ameryki Łacińskiej” 2020, nr 10, s. 166 (tłum. własne).

¹³ Z przeprowadzonych na początku XXI w. badań wśród młodzieży należącej do tych grup w Hondurasie wynikało, że różne formy przemocy i nadużyć dotyczyły często 38 proc. z nich, a 13,5 proc. wskazywało, że były to ich codzienne doświadczenia. Za: M. Castro, M. Carranza, *Las maras...*, s. 52.

¹⁴ R.E. Ellis, *Transnational Organized Crime in Latin America and the Caribbean. From Evolving Threats and Responses to Integrated, Adaptive Solutions*, Lanham 2020, s. 52.

się region przygraniczny Hondurasu i Gwatemali. Przeciwdziałanie przemytowi substancji psychoaktywnych – rozpracowywanie tras przerzutu, niszczenie infrastruktury (np. laboratoriów), liczne zatrzymania – stało się na przestrzeni lat ważną determinantą poczynań władz w kontekście omawianych tu zjawisk, na co w znaczącym stopniu oddziaływała politycznie administracja Stanów Zjednoczonych, m.in. za pośrednictwem Środkowoamerykańskiej Regionalnej Inicjatywy Bezpieczeństwa (Central American Regional Security Initiative – CARSI)¹⁵.

Dodajmy, że biznes narkotykowy ma w Hondurasie długą historię. To w tym państwie do połowy lat 80. XX w. działał jeden z bardziej wpływowych „baronów narkotykowych” w regionie – Juan Ramón Matta Ballesteros, korzystający ze wsparcia wysokich rangą oficerów i polityków. Trzeba zaznaczyć, że w poczynania organizacji kryminalnych zaangażowani byli nierzadko również funkcjonariusze instytucji publicznych, lokalni politycy (m.in. także należący do Partii Narodowej Hondurasu), a nawet przedstawiciele organów ścigania i sądownictwa, którzy partycypowali w zyskach płynących z procederu łamania prawa (np. były burmistrz miasta Yoro, Arnaldo Urbina Soto, aresztowany w 2013 r.). Zależności te dotyczyły zwłaszcza powiązań z grupami trudniącymi się narkobiznesem, którym udało się dzięki temu rozwinąć działalność i stworzyć silne struktury¹⁶.

Honduras zyskał miano „światowej stolicy zbrodni”; Światowa Organizacja Zdrowia wskazywała, że państwo to jest dotknięte swoistą epidemią przemocy¹⁷: w latach 2014-2017 średni współczynnik zabójstw na 100 tys. mieszkańców tego państwa przekraczał 57¹⁸. Nieco wcześniej, w 2011 i 2012 r., wartości te były jeszcze wyższe. Co prawda w późniejszych latach nieco zmalały, jednak w 2021 r. państwo to plasowało się na piątym miejscu na świecie pod względem liczby zabójstw, a średnio jeden na pięciu jego mieszkańców rokrocznie padał ofiarą przestępstw¹⁹. To właśnie szerokie spektrum przemocy, w tym także wobec kobiet (w 2013 r. odnotowano w Hondurasie najwięcej przypadków kobietobójstwa), i aktywność sieci zwykłej i zorganizowanej przestępczości bywają ukazywane jako największe problemy społeczne Hondurasu²⁰. Mają one

¹⁵ Tamże, s. 67-68.

¹⁶ E. Orellana, *La militarización de la seguridad pública en Honduras*, [w:] *La militarización de la seguridad pública en Honduras*, red. V. Meza, E. Orellana, L. Salomón, T. Mejía, F. Molina, Tegucigalpa 2015, s. 48.

¹⁷ *Honduras – Country Cooperation Strategy at a Glance*, WHO, May 2013, [online] https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/136893/ccsbrief_hnd_en.pdf;jsessionid=050A662576D9944ADB6AB9D3276DB2D7?sequence=1, 23 IX 2022.

¹⁸ R.E. Ellis, *Transnational Organized Crime...*, s. 27.

¹⁹ Tak np. w roku 2020 w wyniku zabójstw życie straciło 3621 osób, z czego większość była w wieku 19-59 lat. Zob. *Crimen e inseguridad impulsan una Honduras desigual, destaca informe del Cohep*, [online] <https://proceso.hn/crimen-e-inseguridad-impulsan-una-honduras-desigual-destaca-informe-del-cohep/>, 31 VII 2022.

²⁰ *Criminalidad e inseguridad en Honduras. Evaluando la Capacidad Estatal de Reducir la Violencia y Combatir la Criminalidad Organizada*, „Monitor Centroamericano” 2020, VI, serie 1, s. 6. Por. *Crime and Development in Central America. Caught in the Crossfire*, United Nations Office on Drugs and Crime, May 2007, s. 56, [online] <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Central-america-study-en.pdf>, 27 IX 2022.

także konsekwencje ekonomiczne i obciążają jego gospodarkę. Kiedy analizuje się skalę tego zjawiska na przestrzeni lat, dostrzegamy nierzadko tendencję sinusoidalną – w danym roku bądź latach zmniejsza się jego nasilenie, w kolejnych zaś rośnie. Widać zatem, że wdrażane w ciągu ostatnich dekad metody zwalczania grup kryminalnych oraz próby ograniczania ich działalności nie okazały się długofalowo skuteczne.

Na terenie Hondurasu można wyszczególnić trzy główne rodzaje sieci przestępczych²¹. Pierwsza z nich ma wymiar transnarodowy – tworzą ją grupy wywodzące się z Kolumbii i Meksyku (np. kartel z Sinaloa). Traktują one terytorium Hondurasu jako obszar magazynowania kokainy i jej tranzytu do miejsc przeznaczenia, przede wszystkim do USA. Nie dziwi zatem, że w walkę z tym działaniem przestępczym jest zaangażowana m.in. północnoamerykańska rządowa agencja antynarkotykowa Drug Enforcement Administration (DEA). Proceder handlu narkotykami ma *en bloc* transnarodowy charakter. Biorą w nim udział organizacje realizujące poczynania kryminalne, wykraczające swym działaniem poza obszar jednego państwa, mające charakter parakorporacyjny i często prowadzące zdywersyfikowaną działalność²². Drugi z rodzajów wspomnianych struktur jest lokalny i koncentruje się na przemyśle dóbr (również „praniu brudnych pieniędzy”), w czym partycypują skorumpowani funkcjonariusze organów ścigania. Trzecia i bardzo rozległa sieć obejmuje rywalizujące ze sobą gangi; *maras* mają charakter terytorialny i koncentrują się na wymienionych wcześniej płaszczyznach działalności.

ZWALCZANIE PRZESTĘPCZOŚCI PRZEZ WŁADZE HONDURASU W XXI W. – KIERUNKI I TENDENCJE

Elity rządzące Hondurasem, jak wiele innych rządów państw latynoamerykańskich, usiłowały implementować strategię „twardej ręki”, jednak z uwagi na szereg niedostatków instytucjonalnych, korupcję i brak odpowiednich środków trudno uznać ją za efektywną. Tradycje antydemokratyczne – rządy wojskowe (1963-1980) i sprawowana w tym czasie kontrola nad sektorem publicznym – miały wpływ na pojawiające się na przełomie XX i XXI w. oraz później tendencje militarystyki sfery bezpieczeństwa. Od 2002 r. zadeklarowano wprowadzenie polityki „zerowej tolerancji” dla grup kryminalnych, a po upływie roku zreformowano art. 332 kodeksu karnego, co pozwoliło na zatrzymywanie osób na podstawie jedynie podejrzenia o przynależność do tych środowisk. Pojawiły się też propozycje zaostrzenia kar²³. W 2003 r. w wyniku kolejnej reformy wprowadzono rozwiązania umożliwiające skazanie za członkostwo w gangu nawet

²¹ *Élites y crimen organizado en Honduras*, „InSight Crime”, Centro de Investigación de Crimen Organizado, s. 12-14, [online] https://es.insightcrime.org/images/PDFs/2016/Elites_Crimen_Organizado_Honduras.pdf, 29 VII 2022.

²² E. Pływaczewski, *Geneza zjawiska*, [w:] *Przestępczość zorganizowana*, red. E. Pływaczewski i in., Warszawa s. 58. Por. S. Kosmyńska, *Przemysł narkotyków do Hiszpanii...*, s. 63; P. Miraglia, R. Ochoa, I. Briscoe, *Transnational Organized Crime and Fragile States*, Paris 2012, s. 5-6.

²³ M. Carranza, *Del asistencialismo a la incidencia...*, s. 240-241.

na sześć lat pozbawienia wolności, a w przypadku kierowania nim – od dziewięciu do dwunastu lat. W następnych latach (np. w 2013 i 2015) wielokrotnie zmieniano regulacje kodeksu karnego, sięgając po coraz bardziej surowe rozwiązania. Wprowadzone w 2000 r. regulacje prawne dotyczące dostępu do broni palnej okazały się z kolei zbyt liberalne i nie zapobiegły przemocy. W drugiej dekadzie XXI w. szacowano, że ponad 77 proc. zabójstw było spowodowanych użyciem tej broni, a na terenie państwa znajdowało się aż ok. miliona sztuk broni palnej, choć *de facto* jej liczba jest trudna do oszacowania, szczególnie na obszarach kontrolowanych przez gangi²⁴.

Obietnice ograniczenia skali przestępczości zorganizowanej i gangów kryminalnych były bardzo eksponowane w kampanii prezydenckiej Ricarda Maduro, który sprawował urząd głowy państwa w latach 2002-2006. Zresztą problematyka walki z tymi wyzwaniami wielokrotnie była poruszana przez różne siły polityczne w Hondurasie. Do realizacji tego zadania Maduro zaangażował siły zbrojne, czego wyrazem były operacje policyjno-wojskowe przeprowadzane na ulicach ubogich dzielnic, podczas których dochodziło do wielu nadużyć – wielu spośród zatrzymanych miało poniżej 18 lat, a często jedynym powodem aresztowania było posiadanie tatuaży, które powszechnie były konotowane jako oznaka akcesu do środowisk kryminalnych. Szczególnie od okresu administracji Ricarda Maduro można mówić o powrocie do militaryzacji polityki bezpieczeństwa w sferze wewnętrznej Hondurasu, nie tylko w wymiarze operacyjnym, lecz także instytucjonalnym²⁵. Wojskowi zostali skierowani m.in. do patrolowania ulic i wykonywania innych funkcji kontrolnych. Dodajmy, że siły zbrojne od dawna zajmują w Hondurasie szczególną pozycję polityczną i ekonomiczną. Władze swoje decyzje argumentowały tym, że zaangażowanie wojska należy interpretować jako czynnik wsparcia dla jednostek policyjnych i że stan ten będzie jedynie tymczasowy, jednak wkrótce okazało się, że ma on charakter permanentny. Służby mundurowe są stałym elementem przestrzeni publicznej Hondurasu i administracja cywilna scedowała na nie znaczną część odpowiedzialności za utrzymanie bezpieczeństwa. Przedstawiciele władz wyrażali opinię, że zaangażowanie sił zbrojnych do walki o poprawę bezpieczeństwa społecznego jest niezbędne. Wielokrotnie też dodawali, że ich wykorzystanie jest wielopłaszczyznowe i wpisuje się w ramy nie tylko misji porządkowej, ale także współpracy wojskowo-cywilnej, egzemplifikowanej przez projekt „Skrzydła dla Zdrowia” (*Alas para la Salud*) – zapewniania pomocy medycznej i aprowizacyjnej, czy współdziałania w budowie infrastruktury i zapewnieniu pomocy humanitarnej.

Militaryzację sektora bezpieczeństwa należy rozumieć nie tylko jako zaangażowanie sił zbrojnych do walki z przestępczością w sferze wewnątrzpaństwowej. Może być ona także wyrazem relacji symbiotycznej pomiędzy tą instytucją a elitami politycznymi sprawującymi władzę. Przejawem tej symbiozy jest obecność oraz wpływy armii

²⁴ S. Nelson-Pollard, *Criminal Violence in Honduras as a Driver of Displacement*, „Forced Migration Review” 2017, nr 56, s. 16.

²⁵ L. Salomón, *La militarización de la seguridad: responsabilidad civil, policial... ¿y militar?*, [w:] *La militarización de la seguridad...*, s. 79-82.

na wielu płaszczyznach, w życiu społecznym i ekonomicznym²⁶. Mechanizmy te pozostają skorelowane z kruchością demokracji i deficytami instytucjonalnymi państwa przy jednoczesnej silnej pozycji sektora wojskowego; implikują one zarazem niejednokrotnie praktyki naruszania praw człowieka²⁷. Praktykowanemu m.in. w Hondurasie, Gwatemali, Salwadorze scedowaniu na wojsko dużej części kompetencji władz w zakresie przeciwstawiania się grupom kryminalnym towarzyszą działania pozaprawne, jak np. tolerowanie przez władze działania formacji paramilitarnych, złożonych z funkcjonariuszy jednostek wojskowych i policyjnych, pełniących funkcję „szwadronów śmierci”²⁸. Należy podkreślić szczególnie, znajdującą wyraz w licznych prerogatywach, rolę sił zbrojnych w wielu państwach latynoamerykańskich, w których stały się one protagoni- stą rysu autorytarnego kultury politycznej²⁹.

Proces militaryzacji sfery bezpieczeństwa postępował w Hondurasie po przeprowadzeniu zamachu wojskowego w czerwcu 2009 r., w wyniku którego odsunięto od władzy prezydenta Manuela Zelayę, trwał także w okresach rządów prawicowej Partii Narodowej Hondurasu (Partido Nacional de Honduras – PNH) i prezydentur Porfiria Lobo Sosa (2010-2014) oraz Juana Orlanda Hernández (2014-2022), co bywa postrzegane jako czynnik mający negatywne konsekwencje dla stanu demokracji w tym państwie³⁰. Jej niestabilność unaocznili wspomniany zamach stanu z 2009 r. i głęboki kryzys polityczny, w jakim znalazł się Honduras po jego przeprowadzeniu. Nie sposób zresztą nie zauważyć, że armia zajmuje tam silną pozycję od dawna; nawet po ustąpieniu junty wojskowej w 1980 r. siły zbrojne zachowały szczególne wpływy w sferach politycznej i ekonomicznej. W latach 90. XX w. podjęto starania na rzecz demokratyzacji i wzmocnienia władzy cywilnej, jednak proces ten cechowało wiele mankamentów i niekonsekwencji³¹. Wkrótce zaznaczyły się tendencje odwrotne. W kwietniu 2010 r. dekret prezydenta Lobo Sosa umożliwił wielotorowe zaangażowanie wojska w poprawę stanu bezpieczeństwa na terenie państwa³².

Ważnym elementem konsolidującym te praktyki było utworzenie w 2013 r. formacji specjalnych (TIGRES) posiadających szczególnie status i jednostek Policji Wojskowej

²⁶ M. Thee, *Militarism and Militarization in Contemporary International Relations*, „Bulletin of Peace Proposals” 1977, vol. 8, nr 4, s. 296-297.

²⁷ Zob. C. Solar, *Militarism and Militarization of Public Security in Latin America and the Caribbean*, Jack D. Gordon Institute for Public Policy, July 2021, s. 12-15.

²⁸ M. Stelmach, *Bezpieczeństwo w Ameryce Środkowej w XXI wieku. Między terroryzmem kryminalnym a terrorem państwowym*, [w:] *Międzynarodowe oblicza terroryzmu. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. T. Domański, Łódź 2017, s. 200-203.

²⁹ V. Meza, *La remilitarización de la seguridad pública en Honduras*, [w:] *La militarización de la seguridad...*, s. 2-10.

³⁰ Zob. E. Sosa, *El combate a la criminalidad y su impacto en la democracia, el estado de derecho y los derechos humanos*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad. Acción estatal e impacto político y social*, red. E. Sosa, M. Flores, J. Llopis, T. Mejía, L. Salomón, F. Molina, Tegucigalpa 2015, s. 4.

³¹ Więcej w: V. Meza, *La remilitarización de la seguridad...*, s. 17-34.

³² M. Shifter, *Countering Criminal Violence in Central America*, Council Special Report No. 64, New York, April 2012, s. 11.

Porządku Publicznego (Policía Militar de Orden Público – PMOP)³³ w okresie prezydentury Juana Orlanda Hernández, który sprzyjał obecności przedstawicieli armii w swojej administracji. Przewidziano ich liczebność na ok. 5 tys. Sformowane w bataliony jednostki żandarmerii zostały skierowane do działań operacyjnych na ulicach honduraskich miast: w okręgu stołecznym, San Pedro Suli, Cholomie, El Progreso, Villa Nueva, Olancho, Cholutece. Wzięły one udział w akcjach wymierzonych m.in. w siatki narkotykowe i grupy zajmujące się „praniem brudnych pieniędzy”. Warto wymienić realizowane przy ich udziale operacje „Jeleń” (*Venado*) czy „Widmo” (*Fantasma*) z 2016 r. Metody ich działań (częste uciekanie się do przemocy) niejednokrotnie budziły zastrzeżenia organizacji broniących praw człowieka. Przedstawiciele omawianych formacji w różnych wywiadach odpierali krytykę zaangażowania żandarmerii w walkę z przestępczością, powołując się na istnienie wewnętrznych mechanizmów weryfikacji i kontroli. Do 2017 r. objęły one postępowaniem 200 funkcjonariuszy, u których nie stwierdzono przekroczenia kompetencji³⁴. Z kolei prace powołanej w 2016 r. komisji badania przypadków nadużyć w policji do stycznia 2020 r. pozytywnie zweryfikowały ok. 6 tys. osób, jednak wiarygodność samej komisji bywa podawana w wątpliwość³⁵.

W publikacjach na ten temat strategia tego typu jest interpretowana jako pochodna swoistej kultury autorytarnej Hondurasu oraz kreowania wizerunku sił zbrojnych jako głównej siły sprawczej w kwestii zmagania z przestępczością przy jednoczesnej indolencji władz cywilnych w zakresie przeciwdziałania temu problemowi³⁶. Wskazywano w tym kontekście na szereg czynników mających negatywny wpływ na stan demokracji³⁷:

- kreowanie atmosfery permanentnego „stanu wyjątkowego”, legitymizującego stosowanie nadzwyczajnych metod, w tym także ograniczanie praw obywatelskich;
- osłabianie trójpodziału władzy i niezależności jej organów, a zwłaszcza dążenie do zapewnienia częściowej subordynacji władzy sądowniczej wobec aparatu wojskowego;
- usiłowanie podporządkowania organów ścigania siłom zbrojnym;
- prowadzenie dyskursu kryminalizującego i stygmatyzującego opozycję oraz instytucje społeczne niechętne władzy;
- unikanie transparentności w sferze wydatków z budżetu na siły zbrojne i w zakresie realizowanych przez nie przedsięwzięć.

Praktyki te sprawiły, że w maju 2015 r. ONZ rekomendowała władzom Hondurasu podjęcie działań zaradczych, zaznaczając, że militaryzacja polityki wewnętrznej w zakresie bezpieczeństwa sprzyja nadużyciom i łamaniu praw człowieka. Podkreślano, że stworzone zostały paralelle do istniejących w porządku demokratycznym organów formacje interwencyjne i porządkowe, czego przykładem były wspomniane wyżej

³³ E. Orellana, *La militarización de la seguridad...*, s. 62-65.

³⁴ Zob. *Unos 200 efectivos de la PMOP han sido depurados en más de tres años*, „El Heraldo” 2017, 2 VII.

³⁵ *Perfil de Honduras*, „InSight Crime” 2021, 15 II, [online] <https://es.insightcrime.org/noticias-crimen-organizado-honduras/honduras/>, 20 IX 2022.

³⁶ E. Sosa, *El combate a la criminalidad...*, s. 4.

³⁷ *Tamże*, s. 16-21.

jednostki PMOP. Wśród zalecanych przez ONZ rozwiązań znalazły się m.in. postulaty: wnikliwego rozpatrywania wszystkich przypadków nadużyć (np. zabójstw dziennikarzy, aktywistek), a w przypadku ich potwierdzenia pociągnięcia winnych do odpowiedzialności; wyraźnego rozgraniczenia kompetencji służb mundurowych i wprowadzenia odpowiednich szkoleń z zakresu ochrony praw człowieka i zasad demokracji³⁸.

Organizacje broniące praw człowieka podkreślały też niejednokrotnie dramatyczną sytuację w honduraskich zakładach penitencjarnych, gdzie do powszechnych problemów należały przemoc oraz przeludnienie cel. Przykładem tego była sytuacja największego więzienia w Hondurasie, Marco Aurelio Soto, w którym w połowie pierwszej dekady XXI w. przebywało ponad 3450 osadzonych, podczas gdy dopuszczalna liczba więźniów nie powinna przekraczać 1800³⁹. Na sytuację tę wpływ miały masowe aresztowania osób podejrzewanych o przynależność do gangów. W takich warunkach funkcja resocjalizacyjna zakładów penitencjarnych była iluzoryczna. Szczególnie na przełomie XX i XXI w. stały się one ośrodkami przemocy i – paradoksalnie – bezprawia. Wraz z biegiem lat sytuacja w tych ośrodkach poprawiła się, lecz w wielu z nich w dalszym ciągu uwidacznia się niedostatek programów edukacyjnych, integracyjnych i psychologicznych skierowanych do więźniów, co znacznie utrudnia ich resocjalizację.

Należy również wspomnieć o innej praktyce, mającej zresztą miejsce nie tylko w Hondurasie – o przypadkach egzekucji dokonywanych na członkach *maras* przez funkcjonariuszy organów porządkowych lub za ich przyzwoleniem (np. likwidacja kilkudziesięciu osób w marcu i kwietniu 2003 r., zabójstwa młodych mężczyzn należących do rywalizujących ze sobą gangów w zakładach penitencjarnych w grudniu 2003 i maju 2004 r.). W więzieniach w San Pedro Sula czy w El Porvenir często dochodziło do aktów przemocy i śmierci osadzonych oraz do rozruchów i pożarów. Śledztwa wykazały, że za zabójstwa nieletnich, zajmujących dolne szczeble drabiny stratyfikacji społecznej, niejednokrotnie odpowiedzialność ponosili funkcjonariusze jednostek ściągania w ramach akcji „oczyszczania”. Także w kolejnych latach dochodziło do szeregu nadużyć ze strony funkcjonariuszy wojska i policji: arbitralnych zatrzymań, brutalnego traktowania w trakcie przesłuchań, inwigilacji itp. Misael Castro i Marlon Carranza – eksperci zajmujący się zagadnieniem gangów w Hondurasie – podają liczbę 79 członków *maras* zmarłych w 1999 r. w wyniku akcji „Szwadronów Śmierci”, w skład których wchodził m.in. przedstawiciel służb mundurowych⁴⁰. Ujawnienie części spośród tych praktyk sprawiło, że prezydent Maduro powołał Stałą Komisję Ochrony Integralności Fizycznej i Moralnej Dzieci (Comisión Permanente para la Integración Física y Moral de la Niñez), w ramach której od września 2002 r. działała Jednostka Specjalna ds. Badania Śmierci Nieletnich (Unidad Especial de Investigación de Muerte de Menores). Ujawniła ona wiele zabójstw dokonanych na młodzieży i przyczyniła się do tego, że

³⁸ C.F. Domínguez Avila, C.U. Santander Joo, *La calidad de democracia en Honduras, 2014-2018: sistema político, sociedad civil e instituciones en perspectiva*, „Estudios Ibero-Americanos” 2019, vol. 45, nr 1, s. 135-136.

³⁹ M. Carranza, *Del asistencialismo a la incidencia...*, s. 242.

⁴⁰ M. Castro, M. Carranza, *Las maras...*, s. 297.

w niektórych przypadkach zdołano pociągnąć do odpowiedzialności winnych, osądzić ich i wymierzyć karę.

Nie sposób nie zauważyć, że wysokie parametry wykluczenia społecznego i sytuacja „dzieci ulicy”, będące problemami wielu miast latynoamerykańskich, tworzą uwarunkowania endogenne krystalizacji subkultur przemocy, określających istnienie wielu grup przestępczych. Niedostatek zaplecza instytucjonalnego oraz wsparcia ze strony władz lokalnych i centralnych znacznie utrudnia rozwiązanie tego problemu pomimo zaangażowania w minionych latach organizacji pozarządowych, takich jak m.in.: Casa Alianza, Proyecto Victoria, Adiós Tatuajes, Calidad de Vida, Amigos para Siempre, Fundación Unidos por la Vida. Warto wspomnieć, że organizacje pozarządowe aktywne na terenie Hondurasu realizowały już od lat 70. XX w. liczne programy i inicjatywy adresowane do ludzi młodych borykających się z uzależnieniami od substancji psychoaktywnych oraz wchodzących w kolizję z prawem. Częstokroć organizacje te działały wspólnie, co rodziło nadzieję na efektywniejszą i wielokierunkową realizację zamierzeń. Wymienić należy tutaj m.in. założoną przez organizacje pozarządowe Wspólnotę na rzecz Życia, Pokoju i Sprawiedliwości (Colectivo por la Vida, la Paz y la Justicia) oraz Sojusz na rzecz Dzieci, Nastolatków i Młodzieży (Alianza por la Infancia, Adolescencia y Juventud) zrzeszającej 50 organizacji krajowych i 10 międzynarodowych, w tym np. UNICEF, i realizującej projekty mające na celu zapewnienie pomocy najbardziej dotkniętym marginalizacją i ubóstwem⁴¹. Jakkolwiek ich działania, z uwagi m.in. na ograniczoność środków, nie były w stanie wyeliminować praktyki akcesu młodzieży do gangów, to jednak w wielu przypadkach zapobiegły wejściu nieletnich na drogę kryminalną, a w konsekwencji także – jak można domniemywać – uratowały im życie. Trzeba jednocześnie zauważyć, że organizacjom tym nie ułatwiała działalności długoletnia polityka władz, polegająca, co jest akcentowane w tej analizie, głównie na rozbudowie instrumentów punitywnych i w nich upatrująca panaceum na zahamowanie rozwoju przestępczości.

Kampanie represyjne podjęte przez władze w ramach walki z *maras* przyniosły jednak pewien rezultat, choć był on krótkoterminowy. Unaocniła to ewolucja tego zjawiska w kolejnych latach. W połowie pierwszej dekady XXI w. liczba zabójstw zmalała o ok. 45 proc., a gangi zmniejszyły swą liczebność⁴². Należy zaznaczyć, że co prawda zatrzymano wiele osób, a kilka tysięcy członków gangów opuściło granicę Hondurasu i udało się do Gwatemali, Salwadoru i Meksyku, jednak represje nie rozwiązały problemu przemocy i przestępczości; miejsce aresztowanych i ukrywających się wkrótce zajęli inni. Podobne mechanizmy ujawniły się także w Salwadorze i Gwatemali⁴³. Odpowiedzią na zastosowanie represji była postępująca reorganizacja *maras*: gangi działały w większej konspiracji i stały się mniej widoczne w przestrzeni publicznej. Ich członkowie przestali ostentacyjnie demonstrować symbole przynależności do tych grup

⁴¹ J. Medina, P. Mateu-Gelabert, *El presente estudio en el contexto internacional de trabajos científicos sobre las pandillas*, [w:] *Maras y pandillas, comunidad y policía en Centroamérica. Hallazgos de un estudio integral*, Demoscopía S.A., San José, Octubre de 2007, s. XV.

⁴² *Tamże*, s. 241.

⁴³ Zob. E. Flakenburger, G. Thale, *Maras y paqndillas juveniles: dos mundos diferentes*, „Revista CIDOB d'Afers Internacionals” 2008, III-IV, nr 81, s. 50.

(odzież, tatuaże). Nie brak opinii, że – paradoksalnie – polityka „twardej ręki” przyczyniała się do ewolucji tych zbiorowości i popchnęła je do przyjęcia metod zorganizowanych grup przestępczych⁴⁴.

Sytuacja okresowego wpływu represji na skalę aktywności przestępczej ilustruje sygnalizowaną wcześniej tendencję fluktuacji skali i zakresu tych zjawisk w Hondurasie – ograniczenie przestępczości nie było zwiastunem stałego procesu, a jedynie stanem przejściowym. W odpowiedzi na spiralę przemocy ze strony gangów zreformowano strukturę organizacyjną sił policyjnych, aby skuteczniej powstrzymywały aktywność tych grup. Procesy te przebiegały w atmosferze, co jest bardzo istotne, nader niskiego poziomu zaufania społecznego do policji oraz do instytucji rządowych mających stać na straży bezpieczeństwa. Badanie z 2014 r. pokazało, że aż ok. 72 proc. respondentów nie ufało organom ścigania, a 77 proc. Najwyższemu Trybunałowi Sprawiedliwości⁴⁵. Nastroje te były pochodną nie tylko nieefektywności działań instytucji, ale wynikały również z powszechnych w niej korupcji, powiązań ze światem przestępczym i nadużyć, za które ponosiło odpowiedzialność wielu jej funkcjonariuszy, w tym także wysokiego szczebla. W 2014 r. zgłoszono popełnienie ponad 33 500 przestępstw i wykroczeń przeciwko własności prywatnej i nietykalności osobistej na terenie całego państwa, a warto zaznaczyć, że Honduras znajduje się przecież w grupie państw o najniższym w regionie wskaźniku zawiadomień o zaistnieniu takich czynów⁴⁶. Niewątpliwie do postaw nieufności przyczyniły się nadużycia ze strony funkcjonariuszy służb porządkowych i organów rządowych, a także społeczny sceptycyzm co do rzeczywistej i skutecznej pomocy policji w ochronie przed gangami oraz percepcja tychże instytucji jako filaru aparatu represji czasów minionych.

W latach 2010-2017 z uwagi na eskalację zagrożeń wynikających z aktywności grup kryminalnych wprowadzono w Hondurasie więcej regulacji prawnych w celu poprawy stanu bezpieczeństwa aniżeli od 1982 do 2005 r., czyli w ciągu 23 lat odbudowy systemu demokratycznego po prawie 20 latach rządów sprawowanych przez wojskowych⁴⁷. Regulacje te dotyczyły m.in. instrumentów ułatwiających inwigilację osób podejrzanych, a także procedur ekstradycyjnych. W 2012 r. zaostorzono kary za wymuszenia i groźby. Trzy lata później, w lipcu 2015 r., weszła w życie tzw. Ustawa *Antimaras* (*Ley Antimaras*), przewidująca kary pozbawienia wolności od 25 do 30 lat za przynależność do gangów i zwiększająca je jeszcze w razie udowodnienia kierowania nimi⁴⁸. Starano się udoskonalić instrumenty legislacyjne, wyposażając je w szerszy wachlarz narzędzi punitywnych, oraz wprowadzono liczne rozwiązania umożliwiające infiltrację środowisk kryminalnych. Krytycy tych poczynań wskazywali jednakże na niepokojące,

⁴⁴ M. Castro, M. Carranza, *Las maras...*, s. 54.

⁴⁵ *Criminalidad e inseguridad en Honduras...*, s. 6.

⁴⁶ J. Llopis, *La acción estatal y los delitos específicos en el combate a la criminalidad*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad...*, s. 60 i 62.

⁴⁷ *Criminalidad e inseguridad en Honduras...*, s. 6.

⁴⁸ Zob. M. Flores, *El combate a la criminalidad: impacto delictivo, social y geográfico*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad...*, s. 33-34.

a obecne już wcześniej, tendencje do upolitycznienia sfery bezpieczeństwa i jej podporządkowania resortom siłowym, a także multiplikowania prerogatyw władzy wykonawczej kosztem filarów ustawodawczego i sędziowskiego⁴⁹. W tym kontekście pojawił się nawet termin „populizmu penalnego”⁵⁰ – upolitycznienia problemu bezpieczeństwa i postulowania taktyki zaostrzania kar jako recepty na powstrzymanie fali przemocy w oderwaniu od zrozumienia głębokich jej uwarunkowań. Nie były to zresztą tylko postulaty; często reformowano istniejące akty prawne i wprowadzano nowe regulacje w Hondurasie, jak również w innych państwach Ameryki Środkowej.

Jednocześnie zarysowały się niebezpieczne dla systemu demokratycznego praktyki: koncentracji kompetencji przez administrację sprawującą rządy oraz nieujawniania opinii publicznej szeregu posunięć podyktowanych jakoby troską o poprawę stanu bezpieczeństwa itp. Resorty „siłowe” uzyskały w tym okresie znacznie więcej środków niż inne ministerstwa (np. sprawiedliwości), co po raz kolejny podnoszono jako argument na rzecz szczególnej pozycji sił zbrojnych w państwie. Znaczne nakłady finansowe pozwoliły rozbudować także siły policyjne: w latach 2014-2017 ich skład osobowy zwiększył się aż o 37 proc. w stosunku do lat ubiegłych⁵¹. W marcu 2013 r. powołano Narodowe Siły do Walki z Wymuszeniami (Fuerza Nacional Antiextorsión – FNA), przemianowane następnie na Narodowe Siły do Walki z *Maras* i Bandami (Fuerza Nacional Anti Maras y Pandillas – FNAMP). Jednostki te utworzono specjalnie w celu ograniczenia zagrożeń dla bezpieczeństwa generowanych przez te grupy. W kolejnych latach dzięki działaniom nowych formacji zatrzymano kilka tysięcy osób. Co szczególnie charakterystyczne, zaostrzając politykę zwalczania *maras*, nie wszystkie formy przemocy traktowano jednakowo; tak np. po reformie kodeksu karnego w 2018 r. zmniejszono kary za jej akty wobec kobiet, co niestety obrazuje, jak utrwalone i niezmiennie patriarchalne stosunki społeczne rzutują także na płaszczyznę legislacyjną.

Skala wskazywanych tu wyzwań doprowadziła do intensyfikacji rozwoju prywatnego sektora ochrony, którego beneficjentami stały się warstwy zajmujące wyższe szczeble w drabinie stratyfikacji społecznej, niektóre przedsiębiorstwa i instytucje. Prywatyzacja sektora bezpieczeństwa stała się, nie tylko zresztą w Ameryce Środkowej, widocznym komponentem stosunków społecznych. W konsekwencji akty kryminalne dotyczą przede wszystkim niżej uposażonych i ubogich oraz utrudniają rozwój społeczno-ekonomiczny obszarów, w których parametry tychże zagrożeń są szczególnie wysokie.

PODSUMOWANIE

Militaryzacja strategii walki z sieciami przestępczości zorganizowanej w Hondurasie w ostatnich dekadach wyraźnie zaznaczyła swoją obecność w tamtejszym pejzażu politycznym. W procesie tym, któremu sprzyjała Partia Narodowa Hondurasu, widać echa

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ J. Llopis, *La acción estatal...*, s. 84.

⁵¹ M. Flores, *El combate a la criminalidad...*, s. 35.

doświadczeń autorytarnych i kultury politycznej charakteryzującej także inne państwa Ameryki Środkowej, gdzie również uwidaczniały się takie tendencje. Fluktuacja wskaźników aktywności gangów i różnorodnych form przemocy obrazuje, że – pomimo przejściowych spadków ich natężenia – lansowana strategia „twardej ręki” nie doprowadziła do poprawy na tym polu, choć nie należy, rzecz jasna, dezawuować części wysiłków podejmowanych w związku z potrzebą poprawy stanu bezpieczeństwa obywatelskiego, takich jak np. zainicjowanie systemu monitoringu ulic i niewralgicznych miejsc w przestrzeni miejskiej czy operacje antynarkotykowe, w wyniku których w latach 2014-2020 rozbito ponad 500 grup przestępczych zajmujących się handlem i przemytem substancji odurzających⁵². Poziom przemocy, w tym także zabójstw, w ciągu ostatnich kilkunastu lat wykazuje w Hondurasie spadki i wzrosty. Zmniejszenie ich skali (która stale zresztą utrzymuje się na wysokim poziomie) jest tylko przejściowe; tak np. w styczniu 2022 r. ponownie doszło do eskalacji tych zagrożeń. Racjonalne wydają się postulaty wyraźnego rozgraniczenia kompetencji wojska i policji, tak aby stopniowo zmniejszać rolę sił zbrojnych w tej sferze bezpieczeństwa⁵³. Nawet jeśli ich udział będzie kontynuowany w sferze walki z przemytem narkotyków, konieczne jest monitorowanie go w ramach porządku konstytucyjnego, demokracji i przestrzegania praw obywatelskich.

Gabinety prezydentów Porfiria Lobo Sosa i Juana Orlanda Hernández zogniskowały uwagę na realizacji działań na trzech płaszczyznach: zmian prawnych, instytucjonalnych (stworzenie nowych formacji odpowiedzialnych za poprawę stanu bezpieczeństwa) oraz operacyjnych, wymierzonych w grupy generujące takie zagrożenia. Implementowano liczne modyfikacje ustawodawcze i powołano – przy znaczącym udziale armii – organy mające realizować przedsięwzięcia w tym zakresie. Na siły zbrojne zostało scedowanych wiele kompetencji znajdujących się w gestii policji (np. PMOP, TIGRES)⁵⁴. To właśnie na wdrożenie inicjatyw tego typu przeznaczane były w tamtym okresie znaczne środki finansowe. Zaangażowanie wojska w sferze polityki wewnętrznej oznaczało też dla państwa duże obciążenie ekonomiczne. Stąd wyraźnie zaznaczająca się asymetria wydatków z budżetu w sektorze bezpieczeństwa w stosunku do inwestowania w programy i projekty o charakterze prewencyjnym⁵⁵. Należy zaakcentować, że wprowadzane rozwiązania były podyktowane przede wszystkim podejściem reaktywnym i punitywnym w stosunku do skali łamania prawa. Instrumenty represyjne zostały rozbudowane, a kary zaostrzone, lecz – jak zauważono – zbyt mało uwagi poświęcono programowi zapobiegawczemu, a więc kwestiom strukturalnym, kreującym społeczne i ekonomiczne uwarunkowania tych zjawisk. Istniejące programy były niewystarczające, a ich realizacja pozostawiała wiele do życzenia.

⁵² *Gobierno hondureño destaca su lucha contra crimen organizado para reducir la violencia*, Driario digital Paradigma, 12 I 2020, [online] <https://paradigma.hn/gobierno-hondureno-destaca-su-lucha-contra-crimen-organizado-para-reducir-la-violencia/>, 31 VII 2022.

⁵³ L. Salomón, *El manejo gubernamental de la inseguridad: descripción, impacto y resultados*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad...*, s. 133.

⁵⁴ L. Salomón, *La militarización de la seguridad...*, s. 83-87.

⁵⁵ J. Llopis, *La acción estatal...*, s. 79.

Dopiero od niedawna zaczęto w większym zakresie podejmować inicjatywy, skierowane zwłaszcza do osób młodych, służące wyrównywaniu szans, ukazywaniu alternatywnych sposobów zagospodarowania czasu wolnego (otwieranie ośrodków sportowych i parków służących rekreacji, poprawa dostępności przestrzeni wirtualnej, uruchamianie programów edukacyjnych i szkoleniowych itp.); trudno jednak uznać te poczynania za wystarczające. Niektóre z nich spotkały się zresztą z krytyką – np. kierowany przez wojsko i adresowany do dzieci i młodzieży projekt „Strażnicy Ojczyzny” (*Guardianes de la Patria*). Jego pomysłodawcy uzasadniali go staraniami odciążenia nieletnich od akcesu do *maras* poprzez przekazywanie wartości moralnych, chrześcijańskich i patriotycznych⁵⁶. Niezwykle ważne i potrzebne są kroki w kierunku inwestowania w programy resocjalizacyjne i inkluzyjne dla byłych członków gangów – jedną z takich inicjatyw stała się kampania „Przełamując Bariery” (*Rompiendo Barreras*).

Prowadzona przez szereg lat militaryzacja sektora bezpieczeństwa w sferze wewnętrznej doprowadziła do wielu nadużyć i poczynań niemieszczących się w idei państwa prawa. Victor Meza słusznie zauważa, że przyczyniła się ona do erozji procesów i instytucji demokratycznych, obnażając nieudolność elit politycznych sprawujących władzę⁵⁷. Trzeba podkreślić, że podobne problemy stały się udziałem dużej części regionu – Gwatemali i Salwadoru, którego prezydent Nayib Bukele wiosną 2022 r. zintensyfikował wprowadzanie rozwiązań represyjnych wobec *maras*, czemu towarzyszyły zmiany w kodeksie karnym zaostrzające wyroki dla członków gangów. Strategia taka zwykle prowadzi do krótkoterminowych spadków aktywności lokalnych i transnarodowych siatek kryminalnych, ale nie jest w stanie spowodować trwałego wyeliminowania problemu. Co więcej, militaryzacja polityki bezpieczeństwa nie implikuje reform strukturalnych pozwalających niwelować nierówności społeczne i aktywizować rozwiązania społeczne pomocne dla tych segmentów populacji, które najbardziej ich potrzebują. Stale obecne w regionie tendencje autorytarne stanowią dużą przeszkodę dla budowy demokracji i społeczeństwa obywatelskiego.

W pejzażu politycznym Hondurasu przełomowe znaczenie może mieć zwycięstwo w wyborach prezydenckich Xiomary Castro w styczniu 2022 r. Przede wszystkim jest to pierwsza kobieta, która objęła urząd głowy państwa, ponadto po długoletnich rządach prawicy ster rządów w Hondurasie przejęła lewicowa Partia Wolności i Odnowienia (*Partido de Libertad y Refundación*). Wygrana ta oznacza zmianę na scenie politycznej zagospodarowanej dotychczas przez dwie główne siły – konserwatystów i liberałów. Prezydent w styczniu 2022 r. zapowiedziała, że jednym z priorytetów jej urzędu będzie walka z przestępczością i rozwiązanie problemu *maras* przy jednoczesnym respektowaniu praw człowieka i ścisłej kontroli nad poczynaniami organów ścigania. Ogłosiła m.in. powołanie w Hondurasie przy wsparciu ONZ Międzynarodowej Komisji przeciwko Bezkarności (*Comisión Internacional*

⁵⁶ T. Mejía, *El combate a la criminalidad y le estrategia gubernamental del abordaje*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad...*, s. 112-113.

⁵⁷ V. Meza, *La remilitarización de la seguridad...*, s. 26-29.

Contra la Impunidad en Honduras – CICIH) oraz wdrożenie procesów demokratyzacji państwa.

Należy oczywiście mieć świadomość, jak niełatwe do osiągnięcia są te wszystkie zamierzenia. Poważną barierą mogą być wciąż obecne skłonności autorytarne w kręgach służb mundurowych i kruchość demokracji Hondurasu, a także niedostatek środków na rozbudowę programów społecznych i rozwojowych. Nie sposób nie zauważyć, że zdecydowanym i odpowiedzialnym działaniom w sferze poprawy poziomu bezpieczeństwa powinny towarzyszyć kompleksowe i wielopłaszczyznowe przedsięwzięcia służące ograniczeniu biedy i wyrównywaniu szans w tych segmentach populacji, które są najbardziej dotknięte wykluczeniem. Rozwiązania muszą być wprowadzane przede wszystkim na płaszczyźnie lokalnej z uwzględnieniem specyfiki istniejących tam wyzwań. Tylko ograniczanie źródeł przemocy i konfliktu z prawem może zapewnić trwale zredukowanie skali tych zjawisk. Obok rozwijania efektywnych i zgodnych z przestrzeganiem praw człowieka instrumentów zwalczania przestępczości drobnej i zorganizowanej najwłaściwszą odpowiedzią na funkcjonowanie gangów jest inwestowanie w długoterminowe programy zapobiegawcze o charakterze strukturalnym – społecznym i ekonomicznym. Ogromna rola przypada w tym zakresie kompleksowym programom edukacyjnym wprowadzanym już na poziomie szkoły podstawowej, a następnie ukierunkowywanym na grupy i osoby „wysokiego ryzyka”, szczególnie narażone na oddziaływanie szeroko rozumianych postaw antysystemowych i antynormatywnych. Podejście takie wpisuje się w pojawiające się od lat wezwanie do zastąpienia lub przynajmniej wyraźnego uzupełnienia polityki „twardej ręki” strategią „pomocnej dłoni”⁵⁸.

Nastawienie tego typu powinno bazować na trzech filarach: prewencji, nabywania odpowiednich kompetencji oraz inkluzji społecznej. Pierwszy z tych elementów polega na wytypowaniu środowisk i osób szczególnie podatnych na oddziaływanie subkultur tego rodzaju, w czym szczególnie ważną rolę odgrywają katalizatory ryzyka podatności na wpływ tych grup. Istotą drugiego filaru jest praca z takimi osobami w celu wyposażenia ich w odpowiednie kompetencje społeczne, afektywne, a także praktyczne umiejętności, przydatne, a często niezbędne do wyboru alternatywnej drogi życiowej. W ramach projektów inkluzyjnych z kolei sytuują się inicjatywy edukacyjne, kulturalne, aktywizujące młodzież na rynku pracy, oferujące im szanse awansu społecznego, a tym samym demitologizujące narrację środowisk przestępczych i oferowany przez nie stylów życia. W tym kontekście pojawiają się rekomendacje i postulaty dotyczące rozwijania szczególnie ważnych obszarów i projektów mających istotne znaczenie z perspektywy powstrzymywania akcesu młodzieży do grup tego typu. Wśród nich należy wyróżnić:

- warsztaty i zajęcia uwrażliwiające na szkodliwość narkotyków i alkoholu;
- wzmacnianie organizacji i stowarzyszeń więziotwórczych oferujących wsparcie i sposoby zagospodarowania czasu wolnego;
- przeciwdziałanie przemocy w rodzinie;

⁵⁸ Zob. M. Castro, M. Carranza, *Las maras...*, s. 63.

- rozbudowa warsztatów kształcenia zawodowego;
- rozwój programów integracyjnych skierowanych do byłych więźniów, a zwłaszcza osób młodych przynależących do *maras*.

Oczywiście wiadomo, jak niełatwe do zrealizowania są te zamierzenia w sytuacji głębokich nierówności i wielosegmentowych problemów społecznych i ekonomicznych Hondurasu i w ogóle Ameryki Środkowej oraz dysfunkcyjności państwa na wielu płaszczyznach. Jedną w wielu przeszkód utrudniających integrację społeczną i uniezależnienie się od wpływu środowisk kryminalnych jest stygmat kryminalisty, „dziecka ulicy”, co w wielu przypadkach odbiera szansę na zmianę. Budowa społeczeństwa obywatelskiego, wsparcie władz dla organizacji pozarządowych oraz inwestowanie w programy integracji i inkluzji społecznej stanowią fundamenty niwelowania wpływu nowoplemiennych subkultur przemocy, za jakie można uznać gangi w Ameryce Środkowej. W tym zakresie szczególnie ważne i potrzebne są demokratyzacja oraz „powrót państwa” w sensie instytucjonalnym w wielu obszarach, w których od dawna widoczna jest jego dysfunkcyjność czy nieobecność. Odzyskanie wiarygodności elit rządzących oraz zaufania społecznego jest warunkiem *sine qua non* efektywnej strategii przeciwdziałania istnieniu przestępczości zorganizowanej oraz niwelowania endogennych katalizatorów jej rozwoju w Hondurasie i innych państwach.

BIBLIOGRAFIA

- Berg L.-A., Carranza M., *Crime, Violence, and Community-Based Prevention in Honduras*, Justice, Security and Development Series, The World Bank, Research Report 97642, June 2015.
- Carranza M., *Del asistencialismo a la incidencia y el cabildeo: las diversas respuestas de la sociedad civil organizada al fenómeno del las pandillas en Honduras*, [w:] *Maras y pandillas en Centroamérica. Las respuestas de la sociedad civil organizada*, red. J.M. Cruz, San Salvador 2006.
- Castro M., Carranza M., *Las maras en Honduras*, [w:] *Maras y pandillas en Centroamérica*, vol. 1, Managua 2001.
- Crime and Development in Central America. Caught in the Crossfire*, United Nations Office on Drugs and Crime, May 2007, s. 56. [online] <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/Central-america-study-en.pdf>.
- Crime and Deviance: Essays and Innovations of Edwin M. Lemert*, red. Ch.C. Lemert, M.F. Winter, Lanham 2000.
- Crimen e inseguridad impulsan una Honduras desigual, destaca informe del Cohep*, [online] <https://proceso.hn/crimen-e-inseguridad-impulsan-una-honduras-desigual-destaca-informe-del-cohep/>.
- Criminalidad e inseguridad en Honduras. Evaluando la Capacidad Estatal de Reducir la Violencia y Combatir la Criminalidad Organizada*, „Monitor Centroamericano” 2020, VI, serie 1.

- Domínguez Avila C.F., Santander Joo C.U., *La calidad de democracia en Honduras, 2014-2018: sistema político, sociedad civil e instituciones en perspectiva*, „Estudios Ibero-Americanos” 2019, vol. 45, nr 1, <https://doi.org/10.26512/abyayala.v2i2.14939>.
- Ellis R.E., *Transnational Organized Crime in Latin America and the Caribbean. From Evolving Threats and Responses to Integrated, Adaptive Solutions*, Lanham 2020.
- Élites y crimen organizado en Honduras, „InSight Crime”, Centro de Investigación de Crimen Organizado, [online] https://es.insightcrime.org/images/PDFs/2016/Elites_Crimen_Organizado_Honduras.pdf.
- Figuerola Ibarra C., *Nuevos ordes y viejos vinos: la violencia en América Latina en los albores del siglo XXI*, [w:] *Poder y política en América Latina*, red. T. Castro Escudero, L. Oliver Costilla, México 2005.
- Flakenburger E., Thale G., *Maras y paqndillas juveniles: dos mundos diferentes*, „Revista CIDOB d'Afers Internacionals” 2008, III-IV, nr 81.
- Flores M., *El combate a la criminalidad: impacto delictivo, social y geográfico*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad. Acción estatal e impacto político y social*, red. E. Sosa, M. Flores, J. Llopis, T. Mejía, L. Salomón, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- García Bravo R., *Maras en Centroamérica y en México (Costa Rica, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Panamá, El Salvador)*, Comisión Española de Ayuda al Refugiado, Madrid 2013.
- Gobierno hondureño destaca su lucha contra crimen organizado para reducir la violencia*, Diario digital Paradigma, 12 I 2020, [online] <https://paradigma.hn/gobierno-hondureno-destaca-su-lucha-contra-crimen-organizado-para-reducir-la-violencia/>.
- Honduras – Country Cooperation Strategy at a Glance*, WHO, May 2013, [online] https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/136893/ccsbrief_hnd_en.pdf;jsessionid=050A-662576D9944ADB6AB9D3276DB2D7?sequence=1.
- Klein M., Weerman F., Thornberry T., *Gang Street Violence in Europe*, „European Journal of Criminology” 2006, vol. 3 (4), <https://doi.org/10.1177/1477370806067911>.
- Kosmyńska S., *Importancia de los rituales de iniciación y de los tatuajes en las maras y pandillas centroamericanas*, [w:] *Kulty, rytuały, wierzenia w Ameryce Łacińskiej*, „Sztuka Ameryki Łacińskiej” 2020, nr 10, <https://doi.org/10.15804/sal202007>.
- Kosmyńska S., *Latin Kings, Trinitarios Dominican Don't Play*, *Ńetas – zagrożenia ze strony gangów latynoamerykańskich w Hiszpanii*, „Ameryka Łacińska” 2021, vol. 3/4, nr 113/114, <https://doi.org/10.7311/20811152.2021.113.114.01>.
- Kosmyńska S., *Przemyt narkotyków do Hiszpanii jako element działalności transnarodowej przestępczości zorganizowanej*, „Przegląd Geopolityczny” 2021, nr 35.
- Llopis J., *La acción estatal y los delitos específicos en el combate a la criminalidad*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad. Acción estatal e impacto político y social*, red. E. Sosa, M. Flores, J. Llopis, T. Mejía, L. Salomón, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- Medina J., Mateu-Gelabert P., *El presente estudio en el contexto internacional de trabajos científicos sobre las pandillas*, [w:] *Maras y pandillas, comunidad y policía en Centroamérica. Hallazgos de un estudio integral*, Demoscopia S.A., San José, Octubre de 2007.
- Mejía T., *El combate a la criminalidad y le estrategia gubernamental del abordaje*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad. Acción estatal e impacto político y social*, red. E. Sosa, M. Flores, J. Llopis, T. Mejía, L. Salomón, F. Molina, Tegucigalpa 2015.

- Meza V., *La remilitarización de la seguridad pública en Honduras*, [w:] *La militarización de la seguridad pública en Honduras*, red. V. Meza, E. Orellana, L. Salomón, T. Mejía, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- Miraglia P., Ochoa R., Briscoe I., *Transnational Organized Crime and Fragile States*, Paris 2012, <https://doi.org/10.1787/5k49dfg88s40-en>.
- Munaiz C., *La Mara: un lienzo de vida y muerte en la piel*, „Internacional” 2013, 10 IV.
- Nelson-Pollard S., *Criminal Violence in Honduras as a Driver of Displacement*, „Forced Migration Review” 2017, nr 56.
- Orellana E., *La militarización de la seguridad pública en Honduras*, [w:] *La militarización de la seguridad pública en Honduras*, red. V. Meza, E. Orellana, L. Salomón, T. Mejía, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- Perfil de Honduras*, „InSight Crime” 2021, 15 II, [online] <https://es.insightcrime.org/noticias-crimen-organizado-honduras/honduras/>.
- Pływaczewski E., *Geneza zjawiska*, [w:] *Przestępczość zorganizowana*, red. E. Pływaczewski i in., Warszawa 2011.
- Rodríguez González del Real C., *Grupos juveniles de carácter violento: estrategias de intervención*, [w:] *Bandas latinas y maras*, Agencia de Comunidad de Madrid para la Reeducación y Reinserción de Menor Infractor, Madrid 2010.
- Salomón L., *El manejo gubernamental de la inseguridad: descripción, impacto y resultados*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad. Acción estatal e impacto político y social*, red. E. Sosa, M. Flores, J. Llopis, T. Mejía, L. Salomón, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- Salomón L., *La militarización de la seguridad: responsabilidad civil, policial... ¿y militar?*, [w:] *La militarización de la seguridad pública en Honduras*, red. V. Meza, E. Orellana, L. Salomón, T. Mejía, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- Shifter M., *Countering Criminal Violence in Central America*, Council Special Report No. 64, New York, April 2012.
- Solar C., *Militarism and Militarization of Public Security in Latin America and the Caribbean*, Jack D. Gordon Institute for Public Policy, July 2021, „Research Publications”, vol. 38.
- Sosa E., *El combate a la criminalidad y su impacto en la democracia, el estado de derecho y los derechos humanos*, [w:] *Honduras hoy: Criminalidad. Acción estatal e impacto político y social*, red. E. Sosa, M. Flores, J. Llopis, T. Mejía, L. Salomón, F. Molina, Tegucigalpa 2015.
- Stelmach M., *Bezpieczeństwo w Ameryce Środkowej w XXI wieku. Między terroryzmem kryminalnym a terrorem państwowym*, [w:] *Międzynarodowe oblicza terroryzmu. Ujęcie interdyscyplinarne*, red. T. Domański, Łódź 2017.
- Thee M., *Militarism and Militarization in Contemporary International Relations*, „Bulletin of Peace Proposals” 1977, vol. 8, nr 4, <https://doi.org/10.1177/096701067700800402>.
- Unos 200 efectivos del la PMOP han sido depurados en más de tres años*, „El Heraldo” 2017, 2 de julio.
- Velázquez A.M., *La desigualdad social en Honduras: evolución y respuesta institucional*, Documentos de Proyectos, CEPAL, Ciudad de México 2021.
- Williams P., *Transnational Criminal Networks*, [w:] *Networks and Netwars. The Future of Terror, Crime, and Militancy*, red. J. Arquilla, D. Ronfeldt, Santa Monica, 2001.

dr hab. Stanisław KOSMYNKA – prof. UŁ, Katedra Studiów Latinoamerykańskich i Porównawczych, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych UŁ. Autor monografii *Od Boga do terroru. Rola religii w ideologii dżihadyzmu na przykładzie organizacji Al-Kaida* (2012); *Święta wojna w Al-Ándalus. Przeobrażenia aktywności dżihadystycznych komórek terrorystycznych w Hiszpanii w latach 1995-2012* (2015). W kręgu jego zainteresowań naukowo-badawczych pozostają zagadnienia dotyczące form i uwarunkowań rozwoju przestępczości w Ameryce Łacińskiej i na Karaibach oraz strategii jej zapobiegania, jak również mechanizmów terroryzmu dżihadystycznego i procesów radykalizacji salafickiej przedstawicieli muzułmańskich społeczności w Hiszpanii. Problematyka ta jest obecna również w licznych artykułach S. Kosmyński publikowanych w czasopiśmie specjalistycznych. W latach 2009-2014 prowadził gościnne wykłady w Hiszpanii na uniwersytetach w Granadzie, Santiago de Compostela, La Lagunie i Vic.